

Šlancarová, Věra

Materiál, výroba a provenience předmětů

In: Šlancarová, Věra. *Středověký šperk : archeologické nálezy z jižní Moravy*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2018, pp. 37-50

ISBN 978-80-210-9020-0; ISBN 978-80-210-9021-7 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138540>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

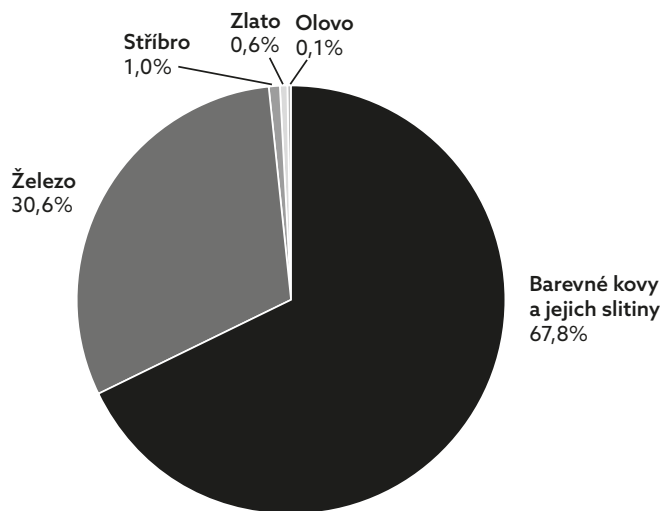
2 MATERIÁL, VÝROBA A PROVENIENCE PŘEDMĚTŮ

2.1 Materiál

Předměty v popisovaném souboru byly vyrobeny především ze slitin neželezných kovů, zejména ve formě bronzu (měď a cín) a mosazi (měď a zinek). Se železem se ve větší míře setkáváme u přezek. V malém procentu jsou zastoupeny exempláře z cínu a olova. I když písemné prameny dokládají relativně časté užití drahých kovů (hlavně stříbra), jejich výskyt je v tomto souboru sporadičtější, zlatých a stříbrných předmětů zde najdeme jen poskrovnu (graf 3). Tvrzení, tradované v literatuře, že ve 13. století dominovalo stříbro nad zlatem a ve 14. století se tento poměr změnil, tak můžeme potvrdit jen stěží. Nadto musíme brát v potaz typ písemného pramene, ze kterého jsou tyto informace čerpány. Zatímco v testamentech se z pochopitelných důvodů setkáme s výčtem předmětů převážně z drahých kovů, v dokumentech zabývajících se řemeslnou výrobou najdeme zmínky například o tom, že pasíři byli někdy považováni za specialisty cínařů a mosazníků, protože největší počet pásů dělali z těchto dvou kovů (Winter 1906, 491). Tito řemeslníci však mohli barevné kovy i pozlacovat a postříbřovat (Businská 1976, 209). Tento fakt je důležitý zpětně pro kritické hodnocení závětí, v nichž jsou popsány šperky zlaté a stříbrné, ale z dalšího textu je patrné, že se jednalo jen o pozlacené nebo postříbřené kusy.

Můžeme tedy konstatovat, že materiálová skladba byla velmi různorodá a dokumentuje jak rozdílnost společenského postavení nositelů šperků, tak finanční možnosti objednavatelů. Zlaté a stříbrné šperky byly nalezeny převážně na šlechtických sídlech a ve městech, na vesnických lokalitách převažují pochopitelně předměty z obecných kovů.

Další překážkou, která znemožňuje vytvoření preciznějších syntéz, je absence přesných materiálových rozborů předmětů, nelze tedy na jejich základě udělat

Graf 3 Materiálové složení souboru

detailnější statistiky, ani je použit jako pomocný datovací prvek. Výjimkou jsou analýzy bronzových plechů, kování a přezek z jihlavských nálezů (blíže viz Macháňová 2007, 29–26) a mimořádně zajímavý rozbor prstenu z výzkumu hradu Skály u Nového Jimramova (kat. č. 14.20). Prvková kvantitativní analýza provedená rentgenovým mikroanalýzátorem se zaměřila jak na materiál obroučky, tak na zasazený „kámen“. Rozbor prokázal, že prsten byl zhotoven ze slitiny zlata (88 %), stříbra (4,6 %) a mědi (4,4 %), což odpovídá ryzosti 21 karátů. Zvláštností se ukázal vsazený „kamínek“. Hmota, která svou konzistencí připomínala pryskyřici, nebo spíše vosk, byla promíchána s další látkou. Tvrdost této hmoty byla velmi nízká, stopu na jejím povrchu zanechala bez větší námahy i zahrocená zápalka. „Kamínek“ se dle rozboru skládal z uhlíku (10,4 %), kyslíku (52,6 %) a dále ze zirkonu (18 %) a vápníku (17,6 %). Ty byly do hmoty patrně přimíchány jako oxidy ZrO_2 a CaO . Zdá se tedy, že organická hmota byla rozetřena s minerálem zirkoničnanem vápenatým $CaZrO_3$ (Šlancarová – Ustohal 2005, 47). Další rozborry byly provedeny na části kovového inventáře ze zaniklé vsi Konůvky. Analýza vyvrátila některé mylné interpretace a potvrdila důležitý fakt, že předměty, i když vytvářely jeden celek, mohly pocházet z odlišných materiálů (Selucká – Sulovský – Měchurová 2002). To by napovídalo vytváření předmětů na sklad a sestavení konečného předmětu až podle konkrétní objednávky zákazníka.

Dekoratивnosti středověkých šperků se dosahovalo také pomocí osázení drahými kameny. Ty byly často imitovány pomocí různobarevných skel, které však

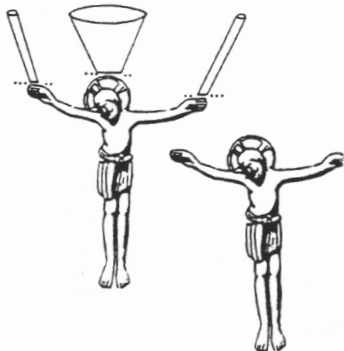
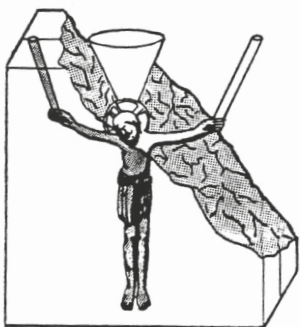
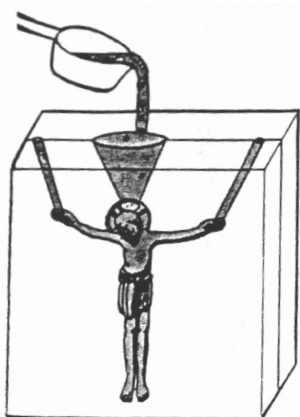
nebylo na počátku středověku považováno za méněcenný artikl. Nálezy z Prahy, Mostu a Brna nasvědčují tomu, že sklo až do sklonku 13. století zůstávalo vzácným zbožím, i když ne natolik, aby bylo omezeno výlučně na nejvyšší společenské vrstvy (Černá – Himmelová 1994, 43). Starší skleněné imitace (před polovinou 14. století) jsou nejspíše importy, dovezené do našich zemí nejspíše z Benátek nebo Paříže (Mrázek 2000, 118). Avšak kolem poloviny 14. století již výrobky domácích hutí zcela převažují (Černá – Himmelová 1994, 45). Od 2. poloviny 14. století se pak stala sklářská výroba imitací natolik rozšířenou, že postupně začaly ztrácet na hodnotě. Například již roku 1378 řád novoměstských zlatníků zakazoval zasazovat do prstenu sklo (Winter 1906, 813). Podobná nařízení, v nichž se zakazuje zlatníkům zasazovat falešné kameny, pocházejí ze Znojma a dalších českých a moravských měst (Mrázek 2000, 118).

Ačkoli popisovaná kolekce obsahuje mnoho prstenů s očkem, do kterých byl pravděpodobně zasazen kámen nebo sklo, dochovalo se jich kompletních jen velmi málo. Nejčasnější výskyt modrého skla vidíme na nález z Domu pánů z Lipé v Brně. Jednalo se vlastně o dvě sklíčka, menší modré obdélné sklíčko a větší průhledné sklo téměř čtvercového tvaru, které jej překrývalo. Toto řešení bylo zvoleno patrně pro nedostupnost a vzácnost modrého skla v době vzniku prstenu, tedy na přelomu 13. a 14. století. Dále bylo u několika prstenů uplatněno modré, modrozelené, zelené a červené sklo. Červené sklo bylo také použito k výzdobě přezky a novověkého prstenu. Dochovaná náušnice byla ozdobena červeným a bílým sklem.

2.2 Technologie

Středověký výrobce ozdob musel zvládnout velkou rozmanitost technologií výroby a výzdoby šperků. V první řadě to byla příprava suroviny, která se prováděla legováním, tedy přimísením legujících prvků k hlavnímu kovu nebo slitině kovů za účelem zlepšení mechanických vlastností výsledného výrobku. Přesný poměr výsledné sloučeniny byl určen cechovními artikuly: předepsaná ryzost kolísala od 12 do 14 lotů (1 hřivna = 24 karátů = 16 lotů), nejčastěji se pohybovala kolem 13 lotů (Stehlíková 2003, 287). Roztavený kov byl odlit do prutů, které se ještě zatepla zpracovávaly pod kovářským kladivem (Schade 1974, 25), nebo se vléval do tenké destičky a vyklepával se na potřebnou sílu plechu (Toranová 1968, 22).

Nejčastěji používanou technikou bylo odlévání, k čemuž sloužily jednostranné nebo oboustranné odlévací kadluby. Výhodou jednostranných kadlubů byla jednoduchost, rovnoměrné zatékání a tuhnutí kovu. Nicméně pro výrobu plně objemových předmětů byly nevhodné, a proto se daleko častěji užívaly oboustranné kadluby. Výrobce mohl použít buď metody ztraceného vosku v hliněné

Obr. 5: Technologie odlévání metodou ztraceného vosku, převzato s laskavým svolením z: Slivka 1999, obr. na str. 31.

formě, nebo kamenné kadruby. U první techniky byl vyroben voskový model předmětu, který se omazal hlínou a vytvořená forma se opatřila vtokovými kanálky a kanálky pro odvod vzduchu. Forma se nechala vysušit a vypálit, čímž z ní vytekl roztavený vosk a vznikla dutina v požadovaném tvaru, do které byl následně nalit roztavený kov. Po ztuhnutí kovu se forma opatrně rozbila a odlitek se odejmul (obr. 5). Efektivnější způsob pro opakované odlévání předmětů představovaly kamenné kadruby, rozdělené na dvě části. Představu o tomto výrobním postupu poskytuje například nález kadruby na odlévání štítkových prstenů ze Sitna v katastru obce Ilija (Labuda 1987, 685–686). Do odlévací části kadruby z andezitového tufu vedou čtyři kanálky, kterými vtékal kov do středu kamene, kde byly vyryty modely prstenů. Předpokládáme-li, že dochovaná část tvořila polovinu kadruby, bylo takto najednou možno vyrobit čtyři prsteny. Tento předmět byl nalezen ve vrstvě datované do 12. až 14. století, resp. podle typů prstenů bylo datování při spodní hranici zpřesněno do 13. století. Další nález kadruby pochází z filakovského hradu sloužil k odlévání jader prstenů s očkem (Ruttikay 1983, 350, obr. 1). Také při výzkumu Staré radnice v Brně byly nalezeny kadruby, z nichž jeden sloužil k odlévání kruhových pukliček (obr. 6; Flodrová – Loskotová 1995, 551–561).

Z oblasti Moravy zmiňme ještě vápencový kadrub na odlévání křížků, objevený v Tereziánské zbrojnici v Olomouci, ze závěru mladohradištního období a v témže objektu se našel i další drobný kamenný kadrub na odlévání závesků (Bláha 1998, 148–149, obr. 6:2). Z Olomouce také pochází forma na odlévání kovových kroužků nebo nášivek o průměru cca 0,6 cm (Bláha 1975, 59, tab. 48:15). Další kadruby datované do 13. století sloužící k výrobě drobných ozdob užívaných obvykle jako nášivky na oděv pocházejí z výzkumu Petrské ulice v Praze na Novém Městě (Petraň 1985, barevná příloha III). Do 15. století je vročena formička na křížek z hradu Týřova (Durdík 1983, obr. 3). Poměrně bohatý soubor odlévacích forem byl nalezen při výzkumech v Magdeburgu. Objevuje se zde odznak se scénou Ukřižování, aplikace ve tvaru kytic, osmiramenné spony, formy pro čelenky, přívěsky a kovové aplikace (Puhle 2009 kat. č. VIII. 62–65, 69–70, 80). Z počátku 16. století se dochovala forma na výrobu poutnického odznaku sv. Jimrama z Řezna (Angerer 1995, kat. č. 22.32). Také z mnoha polských lokalit pocházejí kadruby na odlévání různých druhů ozdob (Schmidt 1994, obr. 5 a 6).

Jiná technika, se kterou se v našem souboru setkáváme, bylo puncování. Při něm byly dekorativní ornamentální pásy hvězdiček, kroužků a čar na prstenu zhotovovány pomocí zvláštních razidel (Toranová 1968, 23). Do předmětu byl vyražen pouze motiv, nebo mohl být takto vyroben celý. Takovou formu na ražení knoflíků a aplikací ze 14. století známe například z Maďarska (Gründler 1982, obr. 9).

Postupy výroby se odvíjely také od zpracovávaného materiálu: měkkí měď se opracovávala tepáním, tvrdší bronz a zvonovina byly vhodné k odlévání. Hotový tepaný nebo litý výrobek zdokonalovali řemeslníci cizelováním za pomoci rydel, dlát a pilníků. Při této práci se odstraňovaly různé povrchové nerovnosti, švy a hrany po odlévání nebo stopy po úderu kladiva, čímž se dokončila celková úprava povrchu. Nakonec byl výrobek leštěn a byly matovány jeho jednotlivé části. K technikám, které dotvářely ozdobný účinek šperku, patřilo gravírování, při kterém se pomocí jemných rydel, případně dlátem nebo kladivem vylupovaly malé kusy podkladového kovu podle šířky nástroje (Toranová 1968, 23).

Zajímavým výrobním postupem, který však v průběhu vrcholného středověku téměř vymizel a vrátil se až s příchodem renesance, bylo tordování drátu. Jedná se o skrucování jednoho drátu nebo několika drátů, které mohou být vzájemně i složitě provázané. Tato technika našla své uplatnění například u mladohradištních záušnic a prstenů. Své místo měla i ve vrcholném středověku, její velkolepý rozkvět nastává na počátku raného novověku. Vytahování drátu, dělení, sekání a zejména pěchování se užívalo zejména při zpracování špendlíků.

Pro přípravu suroviny, ale i pro samotnou výrobu šperků se používala technika rozkovávání, při níž docházelo k rozšiřování do stran a vznikal tak plech požadované síly. Plech byl rozkováván zatepla, zastudena pak docházelo k jemnějším úpravám, jako vytepávání a vyhlazování. S touto technikou se můžeme setkat především u kovových aplikací, a to nášivek, nákončí nebo jiných součástí opasků. Prorážení otvorů u těchto exemplářů se provádělo pravděpodobně zastudena; k probíjení zatepla docházelo spíše u silných kusů plechu.

Řemeslník hotové výrobky postříbřoval, pozlacoval nebo jinak povrchově upravitel. Pozlacený materiál měl navenek nejen krásu zlata, ale získal i odolnost vůči vlivům prostředí. Z technik užívaných při zlacení mělo ve středověku největší význam zlacení v ohni, známé již z antiky. Tato metoda spočívala v napařování zlata na pozlacovaný předmět pomocí rtuti, a to tak, že očištěný kus byl potřen hustou kašovitou rtuťovou směsí a zpracováván na dřevěném uhlí. Rtuť se odpařila a na předmětu zůstalo jen zlato. Je zřejmé, že pro tuto techniku bylo zapotřebí velké zkušenosti, neboť bylo třeba dobře namíchat poměr směsi a dbát na rovnoměrné nanesení a rozetření nátěru. Muselo se pracovat rychle, jelikož rtuť tvořila bílou páru, která byla zdraví nebezpečná (Schade 1974, 36).

Důležitou součástí při výrobě šperků byla i sklářská výroba, která nahrazovala cenovou nebo místní nedostupnost drahých kamenů. I přesto byla barevná škála skel imitujících drahé kameny zpočátku omezená. Mezi běžnými draselno-vápenatými skly lze uvést sklo téměř bezbarvé, dále zelené, v různých odstínech od světlého až po jasně zbarvené, a konečně sytě (kobaltově) modré. V případě olovnatých skloviny šlo o tóny žluté a zelené. Úzký výběr barevných skel se proto rozšiřoval použitím barevných fólií podkládaných pod kameny, které byly vybroušeny

Obr. 6: Kadluby z výzkumu Staré radnice v Brně, 14. století, Muzeum města Brna, foto: Muzeum města Brna, Miloš Strnad.

z čirého skla. Teprve na sklonku 14. století skláři úspěšně tavili i sklo růžové až fialové, stejně jako sklo červené (Mrázek 2000, 118).

2.3 Středověká kovo zpracující řemesla

Nejvíce údajů o řemeslnících, kteří se specializovali na zpracování kovů, přinášejí písemné prameny. Na jejich základě je zřejmé, že již v průběhu středověku byly jednotlivé řemeslnické cechy sociálně hierarchizovány. Vedle zámožných mistrů, kteří se opakovaně podíleli na správě města jako konšelé, se v nich nacházeli také středně zámožní řemeslníci stejně jako chudí vykonavatelé daného povolání. Při rozboru písemných pramenů si je nutno také uvědomit, že z období středověku jsou zprávy pro konkrétní lokality dochovány v různých časových vrstvách. To vše nesmírně komplikuje soustavnější výzkum a vyvozování zobecňujících závěrů. Výrazně jsou také limitovány možnosti poznání sociálního života středověkých cechů, jejich zvyklostí, předpisů a každodenní činnosti tak, jak je tomu například v říšských městech (Frankfurt nad Mohanem, Kolín nad Rýnem) a jinde (Londýn, Paříž; Musílek 2015).

Řemesel, která se podílela na výrobě šperků a oděvních součástí, bylo ve středověku díky rozvinuté úzké specializaci řemeslníků mnoho. V prvé řadě to byl

samořejmě zlatník, který z drahých kovů vyráběl ozdoby a módní předměty pro movité světské nebo církevní zákazníky. Písemné prameny dokládají na našem území zlatníka jakožto specializovaného výrobce již v 11. století (Janáček 1963, 15). To potvrzují i archeologické nálezy zlatnických prací na Pražském hradě a v jeho okolí, z nichž lze usuzovat na dobrou úroveň českého zlatnictví od 1. poloviny 10. století a uvažovat i o podílu velkomoravských zlatníků (Stehlíková 1983, 267). Import byl patrně v rovnováze s domácí výrobou. Nepřímým důkazem kvality pražských zlatnických prací od počátku 11. století jsou početné mincovní ražby. Jmenovitě je k roku 1185 jako první doložen zlatník Prowod se synem Janem, který pracoval pro vyšehradskou kapitolu (CDB I, č. 308). Dílny tu však s velkou pravděpodobností existovaly mnohem dříve (Stehlíková 1983, 267). Doklad práce zlatníků pro církevní instituce poskytuje už zmínka z roku 1075 o zlatníkovi Neskovi, kterého král Gejza spolu s jeho bratry a pěti poplužími daroval nově založenému klášteru v Hronském Beňadiku (Ruttkey 1979, 27). Zlatnické řemeslo prošlo během 13. a 14. století procesem úzké specializace (od zlatníků se oddělují zlatotepci, zlatolitci a stříbrníci). Koncem 15. a počátkem 16. století specializace stagnuje a slabá specializovaná řemesla naopak splývala s řemesly, která měla širší produkci.

První stopy organizace zlatníků uvnitř Starého Města pražského máme doloženy z doby Přemysla Otakara II. (1253–1278), který stanovil funkce stříbrolitce (*argentifusor*), zlatolitce (*aurifusor*) a zkušebnu kovů ve správě obce a zlatníků samotných. Potřeby organizace pražských zlatníků 1. čtvrtiny 14. století kodifikovala první statuta (Mendl 1947, 23–24). Od 2. poloviny 14. století se s plnou podporou Karla IV. (1346–1378) rozrůstalo početné pražské staroměstské bratrstvo zlatníků, jejichž činnost byla již podrobně dokumentována.

Brněnským zlatníkům potvrdil cechovní řád z roku 1364 markrabě Jan Jindřich, a to dne 28. dubna 1367 (Mrázek 2000, 105). O dvacet let později byl tento řád doplněn příkazem týkajícím se výroby pečetidel. Nezávisle na zlatnickém cechu pracovala v Joštově době mincovna razící drobnou minci, v jejímž čele stál mincmistr (Dřímál 1969, 51). V Brně v roce 1389 sídlilo nejméně 15 zlatníků, po husitských válkách jsou v berním rejstříku z roku 1432 uváděni zlatníci Osvald, Filip, Zikmund a dodatečně zapsaný Kristian. O deset let později je zmiňováno devět zlatníků, ale na konci vlády Jiřího z Poděbrad klesl jejich počet na sedm (Vítovský 1999, 19–32). Rozvoj pravděpodobně nastal znovu od 70. let 15. století, což potvrzuje i založení nadace roku 1478 na vydržování jednoho oltářníka u oltáře sv. Ondřeje v kostele Panny Marie v herburském klášteře (Dřímál 1969, 116).

Podíváme-li se na další jihomoravská města, zjistíme, že v rejstříku z roku 1363, vztahujícím se k odhadu nemovitostí v městě Znojme a jeho okolí, je jmenován jeden zlatník Dietlinus (Polesný 1928, 13). Nicméně k roku 1397 uvádí znojemská berní kniha již čtyři zlatníky, jmenovitě Engelberta, Andrease, Ottu a Johanna, a v průběhu husitských válek je zmiňováno zlatníků pět. V 15. století je

ve Znojmě zaznamenána jedna zlatnická dílna (Vítovský 1999, 19–32). Řád znojemských zlatníků, sestavený podle vídeňského cechovního řádu, byl zapsán do městských knih v letech 1433 a 1442.

Naopak v předhusitské Jihlavě se dochovalo velmi málo dokladů o zlatnících. V letech 1383 až 1413 je soustavně připomínán pouze zlatník Václav Trewiczzer. Ve 20. letech 15. století prošli Jihlavou Jamniczerové, potomní rodina významných zlatníků období renesance a manýrismu, usazená v Norimberku, která pocházela z Vídně (Vítovský 1999, 19–32). V 1. polovině 15. století jsou v jihlavských pramenech zapsáni také zlatníci Caspar, Peter a Václav (Hoffmann 2004). Dva zlatníci jsou uvedeni v seznamech majitelů domů také v Uherském Hradišti (Mezník 1999, 343).

Středověcí zlatníci zastávali ve společnosti významné postavení (Slivka 1999, 29). Zlatník byl považován za řemeslníka a umělce v jedné osobě, jelikož se od něj požadovala zdatnost jak řemeslná, tak umělecká. Vykonavatelé této živnosti běžně zasedali v městské radě a mnohdy patřili k nejzámožnějším vrstvám městského obyvatelstva. Svědčí o tom i skutečnost, že například v 50. letech 14. a v 15. století zlatníky nacházíme mezi brněnskými konšely (Mezník 1962, 310). Brněnské archivní prameny se také k roku 1358 zmiňují o markraběcím zlatníkovi, který bydlel ve Veselé čtvrti (Mendl 1935, 252). Bohužel u tohoto zlatníka není uvedeno jeho jméno, jmenovitě je doložen až Heinricus v roce 1365 (Mendl 1935, 306) a dále Joštův dvorní zlatník Johann (v letech 1385 a 1389). Díky své profesi udržovali zlatníci úzké styky s dobovou společenskou elitou, panovníka a jeho dvůr nevyjímaje. Dvorští dodavatelé se střídali a není vyloučeno, že některé zakázky pro panovnický nebo markraběcí dvůr vyhotovovalo i více zlatníků najednou. Ze sociálně-topografického hlediska pak není překvapivé zjištění, že jeden ze zlatníků – jistý Fridlinus – připomínaný před polovinou 14. století, bydlel naproti královské kapli, což byla z pohledu tehdejšího a v podstatě i současného Brna tzv. dobrá adresa. Dominikánské náměstí, kdysi Rybný trh, bylo bezpochyby ve 13. a 14. století prominentní čtvrtí a v jeho prostoru se nacházely důležité církevní i světské budovy (Flodrová 1995, 69).

Vysoké společenské postavení však nepříslušelo pouze zlatníkům. Vedle nich můžeme zaznamenat i zlatotepce (*auripercussores, goldslaher*), kteří kromě plastik a zpracování zlata a stříbra na pozlacování, vyráběli ve 14. a 15. století také cetky (Winter 1906, 49 a 155). V Brně je k roku 1365 zaznamenán specialista stříbrník Petr argentarius (Businská 1976, 209).

Dalším zjevně výnosným řemeslem byla výroba růženců, které zhotovovali tzv. paterníci. Pět z nich je mezi léty 1370 až 1393 zapsáno i mezi staroměstskými měšťany, což znamená, že museli disponovat vlastní nemovitostí a finanční hotovostí nejen pro úhradu vstupního poplatku. Na počátku 15. století zasedali dva paterníci v novoměstské městské radě (Winter 1906, 141)

a ve městě Znojmě byl v roce 1421 jmenován starostou Iohannes paternoster (Businská 1976, 208).

Věnečníci vyráběli různé ozdoby hlavy a při tom pracovali jak s perlami, tak s dracounem a „zlatnickými titěrami a cetkami“. Věnečníků uvádějí prameny v Praze pro 14. století relativně málo, pravděpodobně i proto, že se velká část členek a věnců vyráběla po domácku (Winter 1906, 141–142). Zhotovovali je pravděpodobně také chudí vykonavatelé dané živnosti, kteří vlastnili pouze nepatrný movitý majetek, a proto unikají jakékoliv pramenné evidenci.

Více se v pramenných zápisech setkáváme s jehláři (*acufex, nadler*). V Brně jsou jmenovitě zapsáni řemeslníci: Dětrich, Jindřich, Karel, Lev, Linhart a Rauhlinus (Mendl 1935, 445). V Praze jehláři dokonce založili v 2. čtvrtině 14. století vlastní cech, přičemž vykonavatelé tohoto řemesla jsou v průběhu 14. století zaznamenáni i jako plnoprávní měšťané (Winter 1906, 457).

Mezi další výrobce ozdob patřili přezkaři nebo rinkéři (*feruncarotes, rinkengiser, ringler*), kteří dělali kroužky a přezky, a plíškaři (*lamellarotes*). Zikmund Winter uvádí v pražských pramenech do roku 1419 dvanáct přezkařů, což je vcelku nízké číslo (Winter 1906, 157), uvědomíme-li si počet dochovaných předmětů a svědectví písemných pramenů. Také v Brně jsou k roku 1365 vedeni pouze tři přezkaři (*rynker*) platící berni, a to Christianus, Andreas, Pawr. U výše zmíněného jehláře Rauhlinuse se uvádí Merchlinus Seligman jako nový, kterému je prozatím berně odpuštěna (Mendl 1935, 395).

Přezkaři tak zjevně nebyli jedinými výrobci těchto ozdob, ale jejich výroba, jakož i výroba celých opasků příslušela pasířům (*cingulatores*), kteří pracovali s drahými i obecnými kovy, nebo vyráběli pásy kožené, hedvábné nebo aksamitové. Podle privilegia Karla IV. se směli usazovat jen na Novém Městě pražském, ale ve skutečnosti je nacházíme i ve všech zbylých městech pražských. Mezi měšťany na Starém Městě bylo v letech 1324 až 1393 přijato 42 pasířů, do roku 1419 jejich počet stoupl na 107 (Winter 1906, 157). V Brně je k roku 1345 zmiňován v početních knihách gurtler Heinslinus, v roce 1365 odvedlo berni 6 pasířů (Pesco, Franczo, Ortlinus, Jacobus, Andreas, Busco – Mendl 1935, 297, 318, 397, 405). Pasíři úzce spolupracovali se zlatníky, kteří jim dodávali zlaté a stříbrné ozdoby na pošíť pásů. Z toho ale také plynuly spory o postříbřování a pozlacování levnějších materiálů, i když to měli pasíři povoleno (Businská 1976, 209).

Na šperk, resp. oděvní doplňky se soustřeďovali i specialisté v rámci jednotlivých kovodělných odvětví. Ve zvonařském řemesle se vyskytují mimo jiné specialisté rolničkáři. Rolničky však v českých zemích vyráběli také konváři (Winter 1906, 152). Na počátku 15. století je profesionální výrobce rolniček zaznamenán také v Norimberku (Frölich – Chvojka – Michálek 2010, 211). U kovářů se vyskytují řetězníci, z nichž jeden roku 1470 přijal městské právo na Starém Městě pražském (Winter 1906, 458). Kotláři (kováři mědi, kovotepci, rodšmídi a mosazníci)

dělali v 15. století kromě nádobí, svícňů a vah také přezky a kruhy (Winter 1906, 484). Tkaníkáři jsou zmiňováni v Praze už ve 2. polovině 14. století (Cymbalak – Svatošová 2015, 2–3).

Závěrem se ještě musíme zmínit o výrobě skla. Rozmach a vypěstlost domácí sklářské výroby ve 14. století i její nemalou výrobní kapacitu potvrzuje značný počet sklářů usazených v některých městech. Z Brna máme z let 1343 až 1365 zprávy o čtrnácti sklářských mistrech, jednom výrobcí skleněných korálů a jednom zrcadelníkovi (Hetteš 1974, 254). Město se setkalo i s benátskými mistry. Na brněnský dvůr markraběte Jošta zajížděl z Prahy benátský brusič drahých kamenů, který byl v Brně hostem v roce 1375 (Vítovský 1999, 23). Tento kamenář-specialista jistě musel ovládat i broušení skleněných imitací (Mrázek 2000, 118).

2.4 Provenience předmětů, distribuce a prodej

S materiálem, technologií zpracování a výrobou souvisí i otázka provenience, distribuce a prodeje předmětů, která v těchto případech bývá velice komplikovaná. Drobné movité předměty se často dostávaly velmi daleko od místa svého původu, ať již prostřednictvím obchodu, nebo jako dary, popřípadě následovaly na cestách svého majitele (srov. Smetánka 2003, 31–37). Určující nemusí být vždy ani případný rozbor materiálu, neboť zlatníci mohli surovinu získávat z nejrůznějších zdrojů, což se týká zejména drahých kamenů. Větší podíl v jejich produkci v případě kovů patrně zaujímal místní surovina. Vzácně můžeme vystopovat vlastníka předmětu, je-li na něm vyryto jeho jméno či erb, nebo byl-li nalezen v hrobě dotyčného (Ward – Cherry – Gere – Cartlidge – Gandouet 1981, 54).

Na vesnicích bylo zhotovení jednoduchých ozdob, například prstýnků nebo přezek, pravděpodobně součástí práce kovářů, případně jiných kovozpracujících řemesel nebo domácí výroby. Složitější práce a módní šperky byly zřejmě předmětem obchodu. Část se jich prodávala na pravidelných trzích, část měli řemeslníci ve své dílně skladem (Mezník 1999, 80). Tuto skutečnost máme pro 15. století doloženo z písemných i obrazových materiálů. Roku 1473 po sobě ve svém krámě pod radnicí zanechal Jíra, zlatník od Zlatého orla, několik kusů zlatnického zboží, včetně dvou prstenů a achátu (Winter 1893, 579–580). Na mědirytině Václava z Olomouce z doby kolem roku 1480 můžeme v dílně spatřit zlatnici vážící na zlatých vážkách zlomky předmětů. Na policích za ní jsou vystaveny dvě konvice, zavěšeny řetězy, naskládány mísy a zvoncovité číše. Na stole pak leží dvě trubičky, na kterých jsou navlečeny prsteny (Stehlíková 2003, 559, obr. na téže straně). Také na obraze Petra Christuse je zobrazen interiér zlatnictví, ve kterém je na stole položena krabice plná prstenů (obr. 7). Další portrét belgického zlatníka ukazuje trubičku s prsteny se zasazenými modrými a červenými

Obr. 7: Detail obrazu Svatý Egidius ve své dílně, Petrus Christus (1410–1475), 1449, Metropolitan Museum of Art New York, foto: Metropolitan Museum of Art, online collection (accession number 1975.1.110 – <http://www.metmuseum.org/art/collection/search#!?q=1975.1.110>), staženo dne 4. 3. 2018.

kameny. Sám zlatník má pak na ukazováčku levé ruky navlečen pečetní prsten (Portrét zlatníka, Gerard David, kolem 1495–1500, Kunsthistorisches Museum Wien, Hindman – Fatone – Laurent-di – Scarisbrick 2007, obr. na str. 180). Prsteny navlečené na trubičkách a vystavené v barevné krabičce ukazují, že byly vyráběny na sklad. Předmětem prodeje byly i jiné šperky, například v letech 1383 až 1418 se objevuje v pražských pramenech Kateřina, která vyráběla a prodávala vínky (Businská 1976, 210). V lapidáři z 15. století můžeme obdivovat miniaturu

znázorňující obchod s drahými kameny. Zákazníci, obsluhováni majitelem a jeho paní, si tu se zaujetím vybírají drahokamy ležící na pultu před nimi (Lapidář, Jean de Mandeville, 15. století, Scarisbrick 2007, obr. 321). Jiná miniatura z knihy hodiniek ukazuje klenotníkův obchod, kde zákaznice pomocí dlouhého ukazovátka vybírá šperky, které se jí líbí (Kniha hodiniek Parchment, kolem 1490, Walters Art Museum, Baltimore, Campbell 2009, obr. 16).

Dalším způsobem obchodu byl dovoz předmětů cizími kupci, neboť prodejci tohoto drobného zboží byli nejen sami řemeslníci, ale i překupníci, tzv. šmejdiři. Ti dováželi zejména z Norimberku drobné mosazné a měděné předměty, knoflíky, přezky, pásy, laciné šperky a titěrky (*Geschmeide čili šmejd*), kterým se proto říkalo norimberské zboží. Tito obchodníci jsou doloženi v Praze od 70. let 15. století. Jejich počínání se nelíbilo zejména pasířům, kteří je roku 1488 obviňují z dovozu a prodeje importovaného zboží (Winter 1906, 905–906). Takovýto prodej opasků ve středověku ilustruje miniatura z Kodexu Manesse (obr. 8). Spolehlivé určení importů ovlivňuje i fakt, že u drobných předmětů z drahých kovů je téměř nemožné až do konce 18. století dohledat výrobce, a to z důvodu absence punců (za konzultaci děkuji Aleně Křížové). V několika málo případech můžeme na původ zboží usuzovat z písemných pramenů, kdy například v bratislavském protokole testamentů máme v závěti měšťana Andrea Pernhertla z 1. poloviny 15. století dochovanou zmínku o stříbrném opasku, který pocházel z Vídně (Majorossy – Szende 2010, č. 78 fol. 24v). Případně se ze závěti měšťana Niklase Messerera z doby kolem roku 1478 dozvídáme, že dostal stříbrný opasek od svého milého bratra z Brna. Tento opasek měl být posléze rozdělen na tři díly, které měly být věnovány církevním institucím (Majorossy – Szende 2010, č. 359, 177v).

Samostatnou kapitolu představuje distribuce a prodej poutnických svátostek. Právě výše zmiňovaná závět Niklase Messerera, který své manželce Anně odkazuje památky na vykonané poutě do Říma a Cách nás k tomuto tématu přivádí (Majorossy – Szende 2010, č. 359, 177v). Poutní odznaky byly vyráběny v masovém měřítku pro zástupy statisíců poutníků. Představu o masovosti středověkých poutí si můžeme udělat ze sčítání poutníků. Roku 1392 jich branami Mnichova prošlo za jeden den 40 000. O století později bylo v Cáchách napočítáno na 142 000 poutníků (Spencer 2010, 13). Výrobci se nezaměřovali jen na náboženské motivy, depot obsahoval i odznaky se světskými motivy, inspirovanými nejčastěji rytířskou kulturou, nebo předměty s erotickými náměty (Velímský 1998, 441). Dobovou výrobu náboženských předmětů v českých zemích potvrzuje i nález kamenného kadlubu z Chrudimi na odlévání tří velikostí odznaků se scénou Ukřižování (Musil 2013, 2–4). Místní výrobu svátostek na základě ikonografických rozborů exemplářů ze sbírek Národního muzea dokládá ve své studii i Dagmar Stará (Stará 1990, 140–148).

Obr. 8: Dietmar von Aist (před 1140–po 1171), Kodex Manesse, inv. č. Cod. Pal. germ. 848, fol 64r, Mistr kodexu Manesse, mezi 1300–1340, Universitätsbibliothek Heidelberg, foto: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0123>, staženo dne 4. 3. 2018.

I když byly šperky pravděpodobně předmětem čilého obchodu, jejich ceny jsou vzhledem k torzovitosti pramenů špatně dostupné. Představu o výdělku zlatníka si můžeme udělat z pražských zlatnických statut ze 14. století. Za zhotovení jednoduchého zlatého prstenu bez kamene i prstenu s kamenem si měl zlatník účtovat 3 groše, za dvojitý prsten 8 grošů a za rytý prsten 6 grošů. Platba za stříbrný pás závisela na jeho váze – od hřivny bral mistr 40 grošů, byli pás složitě tepaný, pak o deset grošů víc. K roku 1323 se vztahuje záznam o stříbrném pásu za čtyři a půl kopy grošů (Winter 1906, 254–255 a 387). V polovině 15. století se prodávaly pásy za 1 až 2 groše, pozlacený pás až za 23 kop (Petraň 1985, 885) a v roce 1486 si zlatník Charvát z Kutné Hory cenil vyrobené pásy až na 8 hřiven, tj. 96 míšeňských kop (Winter 1906, 817).

K roku 1457 se v pramenech uvádějí prsteny „lacinější i drahé“, po deseti až dvaceti kopách grošů českých (Winter 1906, 814). Z testamentu brněnské měšťanky Korduly víme, že její zlatý prsten s kamenem byl oceněn na dva zlaté florény (Antonín Malaníková 2012, 67). Další zajímavý zápis pochází od paní Mariany z Krumlova, která roku 1561 přinesla zlatníkovi 100 uherských zlatníků, aby z nich udělal řetěz. Za práci dostal zapláceno 8 míšeňských kop grošů (Winter 1893, 543). Poutnický odznak ze švýcarského kláštera Einsiedeln si mohl v roce 1466 poutník odnést za dva feniky. U této zmínky je zajímavá i poznámka, že ten rok bylo vyraženo celkem 130 000 kusů odznaků (Newman 2005, 239).

Z výše nastíněného výběru je zřejmé, že cena zlatnických výrobků v průběhu sledovaného období kolísala od „levných“ předmětů v hodnotě několika grošů až po luxusní předměty za desítky kop grošů. Výše ceny zlatnických výrobků byla někdy limitována cechy, které stanovovaly prodejní hodnotu díla. To platilo zejména u stříbrných šperků, ceny zlatých a drahými kameny osázených kusů byly se zákazníkem domlouvány individuálně (Toranová 1976, 18). Skutečně mistrovská zlatnická díla se zcela jistě vymykala dobovým regulačním nařízením a byla limitována pouze estetickým cítěním a zejména movitostí objednavatelů. Jejich přítomnost i v domácnostech měšťanů dokládají záznamy v testamentech (k tématu blíže Spiritza 1968).